

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Н. А. Митько

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА.
ЛЕКСИКОЛОГІЯ**

**Матеріали для практичних занять
Навчально-методичний посібник**

Вінниця
ДонНУ імені Василя Стуса
2019

УДК 811.161.2'373(076)

М 67

*Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 8 від 01.03.2019)*

Автор: *Н. А. Митько*, старший викладач кафедри української мови.

Рецензенти: *Є. Г. Кравченко*, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики, реклами і зв'язків з громадськістю Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету.

Н. Б. Клименко, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовної підготовки ДВНЗ «Донецький національний технічний університет».

Митько Н. А.

М 67 Сучасна українська мова. Лексикологія. Матеріали для практичних занять : навчально-методичний посібник. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. 64 с.

У посібнику подано теми і плани практичних занять з розділів лексикології, фразеології та лексикографії української мови, укладено вправи і завдання, виконання яких сприятиме засвоєнню теоретичного матеріалу і формуванню практичних умінь і навичок аналізу лексичних явищ. Запропоновано словник термінів, який допоможе студентам закріпити знання лінгвістичної термінології. Уміщено рекомендовану літературу до курсу.

Видання рекомендоване студентам спеціальностей «Українська мова і література» та «Прикладна лінгвістика» денної і заочної форм навчання для самостійного опрацювання розділів лексикології, фразеології та лексикографії.

УДК 811.161.2'373(076)

© Митько Н. А., 2019

© ДонНУ імені Василя Стуса, 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ТЕМИ І ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.	
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	6
Тема 1. Лексикологія як наукова дисципліна.....	6
Тема 2. Слово як одиниця лексичної системи мови. значення слова	7
Тема 3. Багатозначність слів. Типи лексичних значень	10
Тема 4. Омоніми	13
Тема 5. Пароніми	16
Тема 6. Синоніми.....	18
Тема 7. Антоніми	21
Тема 8. Споконвічна українська лексика	25
Тема 9. Запозичена лексика	27
Тема 10. Терміни.....	30
Тема 11. Склад української лексики з погляду її вживання.....	32
Тема 12. Стилiстичні шари української лексики.....	36
Тема 13. Активна і пасивна лексика української мови.....	44
Тема 14. Українська фразеологія	48
Тема 15. Українська лексикографія.....	50
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ.....	52
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	56

ВСТУП

Посібник «Сучасна українська мова. Лексикологія. Матеріали для практичних занять» призначений для студентів спеціальностей «Українська мова і література» та «Прикладна лінгвістика» освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр». Матеріал, поданий у ньому, відповідає чинній навчальній програмі «Сучасна українська мова» для філологічних факультетів університетів, розробленій на кафедрі української мови Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Лексикологія вивчає склад лексики сучасної української літературної мови, шляхи її формування й розвитку, зміни в ній, зумовлені як внутрішньомовними, так і позамовними чинниками.

Подані теми і плани практичних занять з лексикології і фразеології передбачають розгляд слова як основної мовної одиниці в лексичній системі української мови (структура лексичного значення, багатозначність слова, типи лексичних значень, омонімія та паронімія, синонімія та антонімія в лексиці), характеристику лексики української мови за походженням, за сферою вживання і стилістичними властивостями, з погляду активного й пасивного вжитку; аналіз фразеологічних одиниць.

Під час самостійної роботи студенти самостійно опрацьовують теоретичний матеріал за підручниками, навчальними посібниками, працями мовознавців. Запропоновані завдання для самостійної роботи містять різноманітні вправи, слова і речення до яких дібрані з різних словників і творів різних стилів.

Запропоновано словник лінгвістичних термінів, якими оперують студенти під час вивчення тем з лексикології, фразеології і лексикографії. Цей словник сприяє закріпленню знань мовознавчої термінології.

У кінці посібника подано перелік підручників і навчальних посібників, наукових праць, які студенти можуть використати для поглибленого вивчення певної теми.

Вивчивши курс лексикології, студенти повинні **знати**:

- місце лексикології серед інших мовознавчих дисциплін, її предмет вивчення;

- основні ознаки і функції слова як одиниці лексичного рівня;
- лексичне значення слова, його складники;
- типи лексичних значень слів;
- види системних відношень у лексиці;
- групування лексики на основі системних зв'язків;
- класифікації лексичного складу, що зумовлюється екстралінгвістичними

чинниками;

- основні ознаки фразеологізмів, типи їх, джерела формування української фразеології;

- основні поняття лексикографії, типи лінгвістичних словників, етапи становлення української лексикографії і її сучасний стан.

Студенти повинні **вміти**:

- розрізняти слова за їх загальним значенням та функціями;
- пояснювати лексичне значення слова і визначати семантичні компоненти (семи) в його структурі;
- визначати типи лексичних значень слів за різними ознаками;
- встановлювати парадигматичні та синтагматичні зв'язки слів;
- характеризувати слово за його належністю до певних груп, що виділяються на підставі екстралінгвістичних чинників;
- виділяти фразеологізми, пояснювати їхнє значення, визначати типи і джерела походження їх;
- виконувати повний лексикологічний розбір слів (за схемою);
- виконувати фразеологічний розбір (за схемою);
- знати найважливіші словники й уміти ними користуватися;
- аналізувати наукові праці вітчизняних і зарубіжних мовознавців, що присвячені вивченню словникового складу мови.

Матеріал посібника сприятиме систематизації знань, формуванню вмінь і навичок з лексикології і фразеології.

ТЕМИ І ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ТЕМА 1. ЛЕКСИКОЛОГІЯ ЯК НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА

ПЛАН

1. Словниковий склад (лексика) як особливий рівень у системі мови.
2. Лексикологія – наука про слово і словниковий склад. Підходи до вивчення слова в лексикології: системно-ономасіологічний і соціолінгвістичний.
3. Відношення лексикології до інших розділів науки про слово: семасіології, ономасіології, етимології, лексикографії. Лексикологія і фразеологія.
4. Лексикологія описова (синхронічна) та історична (діахронічна), їхні завдання.
5. Порівняльна лексикологія, її мета і завдання.
6. Зв'язок лексикології з іншими розділами науки про мову (фонетикою, словотвором, морфологією, синтаксисом).

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія і фразеологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. Думка, 1973. – С. 5–8.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – Вид. 2-е. – К.: Вища школа, 1997. – С. 98–102.
3. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк. – К.: Укр. енцикл., 2000. – С. 281–282.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 1. Вивчивши матеріал за підручником, дайте відповіді на запитання:

- Що називається словниковим складом?
- З якої мови походить слово лексика?
- Що означає семасіологія, ономасіологія, етимологія?

Дайте письмову відповідь на п. 5.

ТЕМА 2. СЛОВО ЯК ОДИНИЦЯ ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ.

ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

ПЛАН

1. Визначення слова. Основні ознаки слова. Функції слова.
2. Двобічний характер слова. Поняття про лексему й семему.
3. Значення слова і поняття; зіставлення їх.
4. Структура лексичного значення: ядро значення і додаткові компоненти, види їх. Потенційні семи і їх актуалізація.
5. Поняття про внутрішню форму слова. Мотивовані й немотивовані слова (значення).
6. Слово як єдність лексичного і граматичного значення.
7. Типи слів за загальним лексичним значенням: самостійні, службові; власні й загальні; конкретні й абстрактні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія і фразеологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – С. 5–22.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – Вид. 2-е. – К.: Вища школа, 1997. – С. 102–126.
3. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова /Л. А. Лисиченко. – Харків: Вища шк., 1976. – С. 8–17.
4. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк. – К.: Укр. енцикл., 2000. – С. 80–81; 284–287; 353; 565–568.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 2. Підкресліть повнозначні слова в першому реченні. З'ясуйте лексичне значення виділених слів, користуючись тлумачним словником.

Наша молода держава може по-справжньому утвердитися у світі передовсім *духовністю* – не схожою на інші, а тому й цікавою, адже матеріальним *достатком* Європу нині не здивуєш. Культура – то єдина *неординарна*, винят-

кова сила нашого народу, яка перебуває в стані стиснутої пружини перед вивільненням. У здеморалізованому світі, де за вбивство однієї людини карають смертю або довічним ув'язненням, а за знищення цілого народу винагороджують званням президента, коли виведені з московської неволі народи почали молитися до золотого теляти, а вартість найвищої моральної категорії – любов до Батьківщини – вимірюється *чистоганом*, коли втомлені нестатками люди проклинають свою власну свободу й кари Божої не бояться – крізь таку непроглядь пробивається із майбуття величний образ цікавої, гармонійної й патріотичної літератури, за допомогою якої ми будемо спроможні стати на прю як з власним дегенератством, так і з чужинецькою *зневагою*.

Немає кращого засобу для оздоровлення нації, як плекання духовності у *слові*. Проте часом страх діймає душу, що ті сили, які змогли б відпустити пружину, зникають із національного *овиду* або нидіють дома в непроглядному песимізмі, й ті благословенні миті, в які міг би статися вибух Культури, нечутно проминають, і може статися таке, що пружина – в стиснутому стані – проїється згодом іржею. Не маємо права допустити цього (Р. Іваничук).

Завдання 3. Прочитайте лексичні значення наведених слів, зазначені в «Короткому тлумачному словнику української мови» (К., 1978). Визначте семи та їх види в цих значеннях.

Ваза – художньо оздоблена посудина для квітів, фруктів або для прикраси приміщення.

Щастя – почуття або стан найвищого, повного вдоволення.

Юність – молодий вік між дитинством і зрілістю.

Приємний – який викликає симпатію до себе, привабливий, принадний.

Вічний – який не має ні початку, ні кінця, безконечний у часі.

Злий – недобрий, сердитий, сповнений злоби, злості, протилежне добрий.

Читати – знайомитися з писаним змістом; сприймати писаний зміст.

Текти – пливти, переміщати свої води в якомусь напрямі; литися.

Гуляти – спокійно з метою відпочинку з задоволенням ходити надворі; робити прогулянку; проводити час на повітрі.

Водолаз – людина, яка працює під водою у спеціальному костюмі.

Гуртожиток – приміщення для спільного проживання осіб, переважно тих, що працюють на одному підприємстві, вчаться в одному навчальному закладі.

Завдання 4. Користуючись «Словником української мови» в 11 томах, випишіть лексичні значення наведених слів. Назвіть архісеми й диференційні семи.

Готель, гість, глибокий, родина, книжка, щока.

Завдання 5. Випишіть зі «Словника української мови» в 11 томах лексичні значення наведених слів. Назвіть спільні й відмінні семи в них.

Стілець, лава, крісло, диван, стільчик.

ТЕМА 3. БАГАТОЗНАЧНІСТЬ СЛІВ. ТИПИ ЛЕКСИЧНИХ ЗНАЧЕНЬ

ПЛАН

1. Багатозначність як мікросистема. Поняття про лексико-семантичний варіант слова (ЛВС).
2. Ієрархія значень і типи багатозначності в українській мові.
3. Прямі й переносні значення:
 - а) метафоричні;
 - б) метонімічні;
 - в) синекдоха як різновид метонімії
4. Типи лексичних значень за лексичною сполучуваністю: вільні і зв'язані.
5. Узуальні та okazіональні значення.
6. Способи тлумачення ЛСВ. Передача багатозначності і типів ЛСВ у тлумачних словниках української мови.
7. Найважливіші тлумачні словники української мови, характеристика їх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія і фразеологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. Думка, 1973. – С. 5–45.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – Вид. 2-е. – К.: Вища школа, 1997. – С. 130–139.
3. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова / Л. А. Лисиченко. – Харків: Вища шк., 1976. – С. 18–50.
4. Кочерган М. П. Лексична сполучуваність слова як засіб розмежування значень слова // Українська мова і література в школі / М. П. Кочерган. – 1978. – № 11. – С. 19–26.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 6. Знайдіть слова, вжиті в переносному значенні. Визначте вид переносного значення.

1. Перехрестившись, йде у світ дорога. // Гніздо химерне звила омела. // І моляться ще зранку верби Богу, // Заламуючи руки край села. // А сонце бриль

свій кинуло у воду // І витирає втомлене чоло. // У морі трав шукає стежка броду, // Знайшла й чимдуж побігла до села (Л. Михайлів). 2. Білолиций місяць тихо плыв високим небом, розливаючи своє срібне проміння. Плив і оглядав світ широкий, а оглядаючи, зазирнув у маленьку хатину, де маленьке дівчатко тихо шепотіло молитви, стоячи навколішках. Ось воно проказало «отченаша», «богородицю» (Б. Грінченко). 3. Там плаче сіре небо // У непроглядну даль. // Тут – радість ще квітує. // А там уже – печаль. // Чому це так – не знаю. // Є відповідь одна: // На тому боці річки // Ходила я сумна. // Медово пахло літо. // Ішли дощі рясні (Г. Чубач). 4. Травиця ручки простяга // і мати-мачухи віночки...// Святкову, вишиту сорочку // земля поволі одяга (О. Герсименко). 5. Поглянь, як ніжно, як ласкаво // віти // Зелені яблука колишуть у саду... // А вікна вже задумались про літо, // І я чогось незвіданого жду // І буде ж так, як і в минулім році: // Достигне жито, визріють плоди, // Крижинки затуркочуть у потоці // Як з півночі повіють холоди (В. Артамонова). 6. Якщо я маю біцепси душі – // то в результаті сутичок із вами // Отож хвала вам! // Бережіть снагу. // І чемно попередить вас дозвольте: // якщо мене ви й зігнете в дугу, // то ця дуга, напевно, буде вольтова (Л. Костенко). 7. Загляну в очі осені, // А там цвіте печаль, // Несуть вітри сполошені // Похмурі хмари вдаль. // Лисіє ліс і клониться // До озера, мов дід, // Де хвиля безсоромниця // Голубить небозвід (Л. Горлач). 8. Тополі гнуться сумовито // Вітри разносять їхній жаль // За літом, сонечком пригрітим, // За влиту осені печаль. // Збігають дні, спливають роки, // А з ними все твоє життя – // І незасвоєні уроки, // – Й гірке до болю каяття (Н. Кошара). 9. У суботу знову над Косівським яром джмелем забасував грім, поволі посуваючись на Загір'я. – Чуєш, Петрусю? Грім виїхав на шлях. Он гримотить срібними колесами його віз. Грім ще молодий, зелений, а як набере ходу – стане гучнішим, аби його всі чули. А коли розженеться з усієї сили – доспіє, тоді бережися (Г. Щипківський). 10. До // Сходу // Сонця, // На світанні, // Біля старого // маяка // Біліє парус на лимані – // Трикутний лист від моряка (А. Качан). 11. Сіра пилюка доріг // Ріже заплакані очі. // Горнеться стежка до ніг – // Вперше спішити не хоче (Г. Чубач). 12. Приймачі підбадьорливо сиплють прогнозами, // Мати мовчки ковтає просолені сльози (Б. Олійник). 13. Село

вночі свічок не світить, // боїться місяця збудити, // що жовтим без наймення квітом // цвіте в садах, дощем умитий (Б.-І. Антонич). 14. Невже ніколи не скінчиться шлях // Страждання, плазування і зневіри? // То кров смоктав із нас шалений лях, // То бусурман вишкірювався звіром (Л. Коваль). 15. Спины ходили поважно й чинно, наче добрі пінгвіни на вичовганій до блиску кризі. Спочатку піднімався околиць кашкета, а обабіч нього два сержантських погони. Позаду Сідалковського, відбиваючись у великому дзеркалі, сновигали туди-сюди чорні і сірі костюми (О. Черногуз). 16. Тут, де живуть вітри свавільні, // Де в небеса вросли гаї, // Де на сопліці божевільній // Запійно грають солов'ї, // Коханням пахнуть чорнобривці, // І ті, що в небі розцвіли, // І їх брати смагляволиці, // Що отчу хату обняли, – // Тут червень залива медами // Ліси, поля, сади, людей. // Щасливий хтось той мед губами // Збирає у дівчат з грудей (Д. Іванов).

Завдання 7. Визначте вид лексичних значень за відношенням до контексту підкреслених слів.

1. Ранок розсунув твердою рукою, // Гейби куліси, – // туман над рікою.
2. Замислившись, на палець собі вітер // Незчувсь, як павутинку насотав.
3. І пророста смаглява наша мова // Із первослів про Ігорів похід. 4. Давно не був... Робота крадькома // Ковтає дні, потроху краде тижні (З тв. Б. Олійника).
5. Блукає осінь. Безгомінням // цвіте її очей блакить, // і у садах під вітром синім // багрянний плащ її шумить (В. Сосюра). 6. Огняним їжаком, сердито настовбурчивши золоту щетину, сідало за снігами сонце (С. Васильченко). 7. Ось бубон ранку – кругле сонце до маршу будить вояків. 8. Завжди залишалось море непереробленої роботи (Є. Гуцало).

Завдання 8. Складіть речення зі словами з різними значеннями. Визначте типи цих значень.

Вітальня (кімната → меблі для кімнати),

вальс (танець → музика до нього).

ТЕМА 4. ОМОНІМИ

ПЛАН

1. Сутність явища омонімії. Омоніми.
2. Типи омонімів:
 - а) власне лексичні: повні і неповні (часткові);
 - б) морфологічні (омоформи);
 - в) фонетичні (омофони);
 - г) омографічні (омографи).
3. Шляхи виникнення лексичних омонімів:
 - а) розпад полісемії до омонімії;
 - б) омоніми як результат історичних змін у слові;
 - в) омоніми як результат запозичення;
 - г) словотвірні омоніми.
4. Критерії відмежування омонімії і полісемії.
5. Стилістичне використання омонімів у мовленні.
6. Міжмовні омоніми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія і фразеологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. Думка, 1973. – С. 5–460.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – Вид. 2-е. – К.: Вища школа, 1997. – С. 149–156.
3. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова / Л. А. Лисиченко. – Харків: Вища шк., 1976. – С. 51–66.
4. Муқан Г. М. Багатозначність і омонімія / Г. М. Муқан // Українська мова і література в школі. – 1970. – № 8. – С. 30–36.
5. Полюга Л. М. Омонімія і багатозначність / Л. М. Полюга // Українська мова і література в школі. – 1985. – № 7. – С. 40–45.

6. Ковальов В. П. Експресивне використання полісемії, омонімії, паронімії в українській художній прозі / В. П. Ковальов // Українська мова і література в школі. – 1982. – № 1. – С. 45–51.
7. Демська О. Словник омонімів української мови / О. Демська, І. Кульчицький. – Львів: Фенікс, 1996. – 224 с.
8. Кочерган М. П. Словарь русско-украинских межъязыковых омонимов («ложные друзья переводчика»). Словник російсько-українських міжмовних омонімів («фальшиві друзі перекладача») / М. П. Кочерган. – К.: Академія, 1997. – 400 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 9. Знайдіть омоніми. Визначте їх типи.

1. Гей, починалося з Дикого поля... Може, й на Полі замкнулося коло? (Б. Олійник). Поклала мати коло хати Маленьких діточок своїх, Сама заснула коло їх (Т. Шевченко).
2. Ти десь за білим забуттям і навіть далі далі (В. Стус).
3. «Бодай тії пани Та й не панували, Ой що моїх діток В чужий край заслали!» (Нар. пісня). Край берега у затишку Прив'язані човни, Там три верби схилюлися, Мов журиються вони (Л. Глібов).
4. Та й поїдем в чисте поле – Там дівчина просо поле (Нар. пісня).
5. Думи мої, думи мої, Квіти мої, діти! Виростав вас, доглядав вас – Де ж мені вас діти! (Т. Шевченко).
6. Мандрівники переконалися, сирок – найпоширеніша риба в річках Північного Сибіру. Малеча полюбляє глазурований сирок.
7. Моя мила, Ти без мила Руки мила, А я їх цілував (О. Маковій).

Завдання 10. Допишіть значення омонімічних слів. Назвіть їх тип.

Косити¹ – зрізувати, стинати траву, збіжжя косою, косаркою;

косити² –

Коток¹ –

коток² – машина з масивним циліндром, що обертається навколо осі, для вирівнювання та вкочування ґрунту, шляхового покриття.

Край¹ – країна;

край² –

Секрет¹ –

секрет² – речовина, яку виробляють залози людини і тварини.

Кома¹ –

кома² – стан організму, що характеризується втратою свідомості з порушенням чутливості.

Завдання 11. Доведіть багатозначність чи омонімію слів.

Сухий хліб, сухе вино; стан речей, військовий стан; глухий хворий, глухий куток; останній місяць, блідий місяць; дитяча ручка, ручка дверей; стигне каша, стигне полуниця; сумна усмішка, сумний випадок; коваль кує, зозуля кує.

Завдання 12. Складіть речення з поданими словами, поясніть їх значення.

Бал¹ і бал²; джин¹ і джин²; качка¹ і качка²; моторний¹ і моторний²; кілька¹ і кілька²; колода¹ і колода².

ТЕМА 5. ПАРОНІМИ

ПЛАН

1. Сутність явища паронімії. Пароніми. Вузьке і широке розуміння лексичних паронімів.
2. Типи паронімів за ступенем звукової подібності.
3. Поняття про парономазію.
4. Стилiстичне використання паронімії і парономазії.
5. Словники паронімів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія і фразеологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – С. 5–58–60.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – Вид. 2-е. – К.: Вища школа, 1997. – С. 171–174.
3. Кристенко А. П. Паронімія та її роль у мові / А. П. Кристенко // Мовознавство. – 1968. – № 3.
4. Кристенко А. П. Паронімія та її роль у мові / А. П. Кристенко // Мовознавство. – 1969. – № 1.
5. Масюкевич О. М. Паронімія і парономазія / О. М. Масюкевич // Українська мова і література в школі. – 1967. – № 10.
6. Пентиліук М. І. До питання про пароніми / М. І. Пентиліук // Дослідження з словотвору та лексикології. – К.: Вища школа, 1985.
7. Ковальов В. П. Експресивне використання полісемії, омонімії, паронімії в українській художній прозі / В. П. Ковальов // Українська мова і література в школі. – 1982. – № 1.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 13. Знайдіть слова-пароніми. Визначте їх значення.

1. У ній дніпровське синє небо І дим пісень, і гук повстань, І миротворне жито жате, І ніжна єдність двох сердець (В. Крищенко).
2. Посоловів од співу сад, од солов'їв, і од насад, і од самотньої свічі, і од жалких зірок вночі (В. Стус).
3. Недовідомі закипають грози, десь божевільні грають весілля, а начування окрики, погрози за мною назирають звіддала (В. Стус).
4. Скоромно, скромно, безсоромно, чемно гріха червоний дзбанок пригублю (В. Стус).
5. Ридає мати

мертвого пілота і все ж не вірить у фатальну вість, що він упав, як перебита віть: вона чекає сина із польоту (Б. Олійник). 6. Котилася ясна зоря з неба Та й упала додолу ... «Ой хто ж мене, молоду дівчину, Та заведе додому?» (Нар. пісня). 7. У влади, в партій чи у Креза до ЗМІ – окремих інтерес ... В нас, безперечно, вільна преса, але так само вільний прес (А. Бортняк). 8. Темінь. І тільки забуття, неначе кремінь, жалкі стругає іскри і мете (В. Стус). 9. І сива мати височіє в снах. Рука її кістлява, наче гілка у намерзі. Лунає десь гагілка, і в сонці стежка. Й тупіт у степах (В. Стус). 10. В стоперсті руки полум'я паду, вогнем нещадно редагуюсь. Правлюсь. Горю, палаю, спалююся. Плавлюсь, у форму перероджуюсь тверду! (Р. Лубківський). 11. Як натура музикальна, він [Андрій Малишко], як мало хто з поетів, розумів і відчував слово в музиці, швидко схоплював структуру майбутньої пісні – її музичну форму (Ю. Хізова, В. Щоголева). 12. Ослів жорстока і солодка влада! Не опечись на їхньому вогні ... Такі ж близькі звучанням: «рада» й «зрада»! Які ж провалля між ними страшні! (Б. Олійник).

Завдання 14. Складіть речення з наведеними словами. З'ясуйте їх значення. Визначте тип паронімів.

Класик, класика; клітка, клітина; класифікувати, кваліфікувати; адрес, адреса; пам'ятник, пам'ятка; уява, уявлення.

Завдання 15. Підкресліть приклади паронімії, прокоментуйте їх.

1. Чорний ворон у сутінку сніжнім,
Чорний шовк на плечі сплива.
Вабить голос мотивом ніжним
Все про ночі південні співа (О. Блок у перекладі А. Грузина).
2. Летять листівки і листи, летять небесні голоси від снігу до роси
(П. Перебийніс).
3. Тож ще сто літ, Борисію, живи, І дружба наша хай живе століття
(Ст. Тельнюк).
4. Критик би розвіяв цю полову.
Та до збірки віршів дав натомість
Космонавт похвальну передмову.
Космонавти люблять невагомість (А. Бортняк).
5. Не хочу закликати та й не вмію, давно вже не живу, а животію, і в урну вкинув я не бюлетень, а гору горя й крихітку надії (Л. Залата).

ТЕМА 6. СИНОНІМИ

ПЛАН

1. Питання про синонімію і синоніми. Визначення лексичних синонімів.
2. Абсолютні синоніми, шляхи виникнення їх.
3. Типи синонімів за характером відмінностей.
4. Синонімічні ряди, типи їх. Домінанта синонімічного ряду.
5. Синоніми постійні і контекстуальні.
6. Використання синонімів.
7. Словники синонімів української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія і фразеологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. Думка, 1973. – С. 5–95.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – Вид. 2-е. – К.: Вища школа, 1997. – С. 156–163.
3. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова / Л. А. Лисиченко. – Харків: Вища шк., 1976. – С. 66–90.
4. Марченко Л. М. Робота з лексичними синонімами на уроках української мови / Л. М. Марченко. – К.: Рад. шк., 1981. – 136 с.
5. Регушевський Є. С. Перифрази в українській мові / Є. С. Регушевський // Українська мова і література в школі. – 1984. – № 4. – С. 41–42.
6. Словник синонімів української мови: у 2-х томах / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К.: Наук, думка, 2001.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 16. Підкресліть синоніми, з'ясуйте відмінності в їх значеннях.

1. Від спеки місто важко дише, й чоло його шорстке й червоне під віялом нічної тиші поволі стигне і холоне (Б.-І. Антонич). 2. І щезне за хвилину, пропаде, Залишивши старе каміння слави ... (В. Терен). 3. Які вродливі в нас дівчата, Які чарівні в нас жінки, І гарні діти і внучата, Веселоокі малюки (О. Лупій). 4. Ті пісні мене найперше вчили Поважати труд людський і піт, Шанувать Вітчизну

мою милу, Бо вона одна на цілий світ (В. Симоненко). 5. Про багатостраждальну, горду і непохитну у своїй національній гідності, по коліна залиту кров'ю Чечню треба не говорити, а волати на весь світ (В. Яворівський).

Завдання 17. Знайдіть постійні й контекстуальні синоніми. Визначте типи постійних синонімів.

1. Говоріть, кричіть, щоб всі узнали, Втямили нарешті до пуття: Смертні вам безсмертя дарували, Смертні вам продовжили життя! (В. Симоненко). 2. Тому ніде й ніколи не кричу. Про заповітне, таємниче, тихе ... А щоб на нього не наслати лиха, Немов німий, оглушливо мовчу (Ст. Конак). 3. І Плаксі́й став реготати. Так сміявсь – аж заливався, Аж від реготу качався ... (В. Симоненко). 4. Летять ластівками довір'я Терпкі і гіркливі слова (В. Коломієць). 5. Кругом мене парує, зітхає земля, Й жайворонок дзвенить наді мною! (О. Зобенко). 6. Все в тобі з'єдналося, злилося – Як і поміститися в одній! – Шепіт зачарований колосся, Поклик із катами на двобій (В. Симоненко). 7. День величався і пишався (В. Стус). 8. Сполоши моє дихання, що плаче весною, плаче і тужить (Р. Вітер). 9. Наснилося, з розлуки наверхлося, з морозу склякло, з туги – аж лящить (В. Стус). 10. Солов'єм затьохкав білий світ, А мені не серці – чорно й тужно (Б. Олійник). 11. Народе мій!.. Дарма біситься злість ворожа, чорна – нічим не очорнить твоєї боротьби! (В. Симоненко). 12. Весь Божий світ сміявсь, радів... Раділо сонце, ниви, луки ... (О. Олесь)

Завдання 18. Доберіть синоніми до багатозначного слова добрий, поєднавши його з іменниками людина, слово, рада, місце, урожай, погода.

Завдання 19. Утворіть синонімічні ряди із слів з подібним значенням. Визначте їх типи.

1. Фортуна, щастя, судьба, талан, доля, планида, жереб. 2. Злісний, лютий, жорстокий, сердитий, злий, підступний. 3. Рухливий, енергійний, активний, діяльний, невтомний. 4. Плекати, вирощувати, ростити, виховувати, ліпити, формувати. 5. Викидати, марнувати, переводити, тратити, витратити, гаяти. 6. Безкінечно, вкрай, надзвичайно, дуже, сильно.

Завдання 20. Доберіть синоніми до поданих слів.

Парус, пасивний, пасічник, перепона, період, періщити, пестити, пихатий, заняття, будинок, герой, витончений, перехрещуватися.

Завдання 21. Знайдіть синоніми. З'ясуйте їх стилістичну роль у тексті.

1. У грудях ропавий бубнявіє щем за цих баяндрасників, дурнів, нікчем і гостре бажання зринає, як рик: ще вистане мужності вибути вік, ще виживу, вистою, викричу я – допоки поглине мене течія (В. Стус).

2. Вгледіти щастя, зомліти, осліпнути,
Скрикнути тільки: «Мій раю!» – і стратити ...
Боже всесильний! Чи зміг би ти вигадать
Муку ще більшую, гіршую, тяжчую?! (О. Олесь).

Завдання 22. Визначте перифрази в тексті.

Ми згадуємо сьогодні пристрасне слово Олеся Гончара – духовного символу нації тих літ – про зболеного ранніми болями, одержимого жагою любові до Матері-Батьківщини Василя Симоненка.

Спогад-есеї Лілії Шитової – це правдива сповідь, в якій оживають дорогі всім риси славного лицаря молодого поезії.

Редакція «Сільських вістей» вирішила надати можливість глибше вникнути у філософію життя і творчості Василя Симоненка всім шанувальникам «витязя молодого української поезії» (В. Прокопенко).

Завдання 23. Випишіть синонімічний ряд з уривку вірша В. Симоненка «Вихвалять, і славити, й кричати...»

Вихвалять, і славити, й кричати,
Роздувати фіміамів дим –
Геніїв між нами небагато,
То чому б не поклонялись їм!
Але я зібрав би всіх титанів
І сказав би, знявши капелюх:
Я не буду вам співати танів
І хвальбою лоскотати слух.

ТЕМА 7. АНТОНІМИ

ПЛАН

1. Питання про антонімію й антоніми. Лексичні антоніми.
2. Семантичні типи антонімів.
3. Структурні типи антонімів.
4. Зв'язок антонімії з полісемією.
5. Поняття про енантіосемію.
6. Контекстуальні антоніми.
7. Використання антонімів у мовленні.
8. 8.Словники антонімів.

ЛІТЕАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. Думка, 1973. – С. 95–100.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка – Вид. 2-е. – К.: Вища шк., 1997. – С. 163–171.
3. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова / Л. А. Лисиченко. – Харків: Вища школа, 1997. – С. 91–106.
4. Лисиченко Л. А. Антоніми в сучасній українській мові / Л. А. Лисиченко // Українська мова і література в школі. – 1976. – № 11. – С. 26–33.
5. Тараненко О. О. Розвиток антонімічних відношень у багатозначних словах / О. О. Тараненко // Українська мова і література в школі. – 1977. – № 1. – С. 32–39.
6. Ковальов В. П. Експресивне використання антонімії в українському художньому мовленні / В. П. Ковальов // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 9. – С. 48–50.
7. Журавель Н. В. Засіб експресії – антонімія / Н. В. Журавель // Культура слова. – 1981. – Вип. 20. – С. 32–34.
8. Полюга Л. М. Словник антонімів / Л. М. Полюга. – К.: Рад. шк, 1987. – 173 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 24. Підкресліть антоніми. Яке значення об'єднує кожен пару антонімів?

1. Був літній день. Сміялася трава. Співали – й плакали високі дерева (Л. Голота). 2. Спи, дитя моє красне! Поки сонечко не запалиться, Поки місяць не згасне!.. (С. Руданський). 3. Я торжествую нині над буденням, Що годне тільки возвеличить плоть, А душу – потоптати у багні Наживи, скнарості та заздрощів безмірних (М. Воробей). 4. Діапазон оцінок їх дебютних публікацій – від захопленого схвалення до категоричного осуду. Щойно читацька публіка трохи отямилася від перших вражень, розгорілися дискусії на вічні теми: батьки і діти, традиції чи новаторство (усі укр. письмен. / упор. Ю. Хізова, В. Щоголева). 5. Україна, Україна – пісня мого серця. Що писалося сльозою – сміхом не зітреться (В. Крищенко). 6. Такий близький ти, краю мій, і безнадійно так далекий (В. Стус). 7. Сміються, плачуть солов'ї І б'ють піснями в груди: «Цілуй, цілуй, цілуй її, – Знов молодість не буде!» (О. Олесь). 8. Народе мій! Титане непоборний, що небо піднімає голубе! Твій гордий подвиг не принизять жорна – вони лиш возвеличують тебе (В. Симоненко). 9. Тут уночі тепліше, ніж удень, від поцілунків і зізнань ласкавих (В. Терен). 10. Я ж через видива сірі Все ще біжу із війни І прокидаюсь у мирі (Б. Олійник). 11. Все борги відкладаєм на завтра, із будня – на свято (Б. Олійник).

Завдання 25. Доберіть антоніми до слів, враховуючи багатозначність деяких з них.

Природний, товстий, черствий, робочий, розділяти, пам'ять, рабство, програш, проти, рідний, всі, серйозно, смеркання, себелюб, синтез, аромат, слабкий, зневага, шити, тісний, численний, босий, блиск, тішитися, моральний, бородатий, зсувати, післягрозовий, камінець, відлига, ганити, акуратно, грубо, ощадливий.

Завдання 26. Визначте типи антонімів за значенням і будовою. З'ясувати їх стилістичну роль.

1. Генії! Безсмертні! На коліна Станьте перед смертними людьми (В. Симоненко). 2. Гори! Життя – єдина мить, Для смерті ж – вічність ціла! (О. Олесь). 3. Та невже ж то йому все віднині байдуже – чи світитиме сонце, чи ніч напливе! (В. Симоненко). 4. Оркестр шалів, погрожував, блавав, Журивсь і плакав скрипок голосами (О. Доріченко). 5. Ніколи не відкидав щось застаріле, а відшукував

золоті зерна і сів тії зерна в душах сучасників (В. Прокопенко). 6. Її тільки трохи більше двадцяти, а скільки щастя й суму, захоплень і розчарувань, свободи й неволі, пекла й раю, світла й темряви, злетів і падінь зазнала ця вразлива, зболена й невгамовна душа (О. Лозова). 7. Я, росіянин, вважаю, що треба мати в грудях не серце, а камінь, щоб так зневажати мову держави, в якій живеш (Г. Бурнашов). 8. Колесо фортуни кружить Без жалю та співчуття. Чорний янгол – з смертю дружить, той, що білий, – із життям. Той безвихіддю жахає, Інший – віри додає (О. Доріченко). 9. Буде всього ще: і лаврів і тернів, Буде ще радість і біль (Б. Олійник).

Завдання 27. Поясніть антитезу у наведених уривках.

1. Відгодована злість і хитрість,
І закута в броню брехня
Атакують добро і щирість
Серед ночі і білого дня (В. Симоненко).
2. Народ росте, і множитья, і діє
Без ваших нагаїв і палаша.
Під сонцем вічності древніє й молодіє
Його жорстока й лагідна душа (В. Симоненко).

Завдання 28. Знайдіть оксюмори, поясніть їх утворення.

1. Тому ніде й ніколи не кричу. Про заповітне, таємниче, тихе... А щоб на нього не наслати лиха, Немов німий, оглушливо мовчу (Ст. Конак). 2. А темінь тьми. І голосіння тиші, І смерть тобі солодша і миліша за всі надії. То ж її і клич (В. Стус). 3. У цьому полі, що наче льон. І власної неволі спізнати тут, на рідній чужині (В. Стус).

4. Десь там, у найвищих глибинах,
Десь там, у найглибших висотах,
Уся з найтемнішого світла,
Уся з найсвітлішого мороку...
Ген там, з найгіршого солоду,
Ген там, в найпалкішому холоді,
Ген там, в холоднючій спекоті (І. Драч).

Завдання 29. Визначте стилістичну функцію антонімів у вірші

В. Забаштанського «Народне усе».

Народне усе – від землі до блакиті,
Від суддів до фабрик, од світла до тьми.

По нетрях народних кагати набиті

Народними, звісно, кістьми.

Народне усе – від ракет до соломи,

Від хору Віршовки до дзвону струни.

З киями на вулицях спецкостоломи –

Так само народні сини.

Народне усе – у ганебі і славі

Із рабства поволі йдемо до мети,

Чого ж то так тяжко в народній державі

Народові правду знайти?

Було так і буде від роду до роду,

Все буде народним і все не його.

Допоки і влада народна в народу

Боїться народу свого.

Завдання 30. З'ясуйте стилістичну роль антонімів у поезії В. Симоненка «Україні».

УКРАЇНІ

Коли кризь розпач випнуться надії

І загудуть на вітрі степовім,

Я тоді твоїм ім'ям радію

І сумую іменем твоїм.

Коли грозує далеч неокрая

У передгроззі дикім і німім,

Я твоїм ім'ям благословляю,

Проклинаю іменем твоїм.

Коли мечами злоба небо крас

І крушить твою вроду вікову,

Я тоді з твоїм ім'ям вмираю

І в твоєму імені живу!

ТЕМА 8. СПОКОНВІЧНА УКРАЇНСЬКА ЛЕКСИКА

ПЛАН

1. Основні шляхи формування лексики української мови.
2. Споконвічна українська лексика.
3. Індоевропейська лексика.
4. Праслов'янська лексика.
5. Власне українська лексика, її ознаки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За ред. І. К. Білодіда. – К: Наук. думка, 1973. – С. 101–150.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – Вид. 2-е. – К.: Вища школа, 1997. – С. 174–203.
3. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – Вища школа, 1965. – С. 40–61.
4. Кочерган М. П. Українські назви днів тижня / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1967. – № 1.
5. Кочерган М. П. З історії українських назв місяців / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1967. – № 1.
6. Кочерган М. П. З історії слів, що означають пори року / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1970. – № 6. – С. 20–29.
7. Акуленко В. В. Інтернаціональні елементи в словниковому складі мови / В. В. Акуленко // Мовознавство. – 1973. – № 3. – С. 20–29.
8. Історія української мови: Лексика і фразеологія / Редкол. В. М. Русанівський, В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П.Чепіга. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 15–164, 697–715.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 31. Знайдіть індоевропейські, праслов'янські слова.

Весна прийшла так якось несподівано!

Зима стояла міцно до пори.

Вітри війнули з півдня. І тоді вона

Немов у Ворсклу з'їхала з гори.

Ще сніг ковтала повідь широченна,

і рала ждав іще тужавий лан.
А під горою вишня наречена
вже до віночка міряє туман (Л. Костенко).

Він прокинувся й нащулив вуха: у вогкому струмені вітру долинав сухий, різкуватий звук. Звук летів знизу, від річки. Лось звівся, тепер його постать чітко вималювалася в удосвітніх сутінках. Це був великий звір з широкими грудьми, які легко здималися від дихання (Є. Гуцало).

Завдання 32. Визначте індоевропейські, праслов'янські, власне українські слова.

Мрія, сонце, красень, їсти, правда, гуркотіти, веселий, біля, пиво, син, сніг, радість, прірва, молотити, дерево, звір, день, іти, чоловік, пшениця, ніж, масло, суміш, добрий, малеча, зростання, кривда, розумний, злочинець, двічі, солодкий.

Завдання 33. Випишіть власне українські слова. Визначте їхні ознаки.

Так мляво-ліниво тоді подихає повітря, упившися соком пахучим із свіжого листя, так ніжно освічує сонечко землю крізь лист молодий та прозорий, немовби пестить він її та голубить; так тихо, так мило на лоні природи, так все подихає щасливим спокоєм! (О. Білоусенко).

Опівночі айстри в саду розцвіли ...
Умилась росою, вінки одягли,
І стали рожевого ранку чекать,
І в райдугу барвів життя убирать ... (О. Олесь).
Гроза пройшла ... зітхнули трави,
Квітки головки підняли,
І сонце тепле і ласкаве
Спинуло погляд на землі (О. Олесь).

Завдання 34. Визначте ознаки власне українських слів.

Днище, нищення, козаччина, Полтавщина, газівник, викладач, писака, вітрило, носій, хлопчисько, невблаганний, жовтіти, їстоньки, абикуди, передмова, зопалу, синюватий, шаблюка, старезний, Шевченко, пестоші, вороння, морозиво, гіркота, скрипаль, намисто, млинці.

ТЕМА 9. ЗАПОЗИЧЕНА ЛЕКСИКА

ПЛАН

1. Лексичні запозичення в українській мові:
 - а) зі слов'янських мов;
 - б) із неслов'янських мов (старогрецької, латинської, німецької, англійської, французької, італійської, тюркських мов).
2. Причини запозичення лексики з інших мов.
3. Освоєння іншомовних слів в українській мові. Семантичні процеси при запозиченні слів.
4. Екзотизми та варваризми
5. Калькування й кальки. Типи лексичних кальок.
6. Інтернаціональна лексика.
7. Словники етимологічні, історичні, іншомовних слів, варваризмів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За ред. І. К. Білодіда. – К: Наук. думка, 1973. – С. 101–150.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – Вид. 2-е. – К.: Вища школа, 1997. – С. 174–203.
3. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – Вища школа, 1965. – С. 40–61.
4. Кочерган М. П. Українські назви днів тижня / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1967. – № 1.
5. Кочерган М. П. З історії українських назв місяців / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1967. – № 1.
6. Кочерган М. П. З історії слів, що означають пори року / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1970. – № 6. – С. 20–29.
7. Акуленко В. В. Інтернаціональні елементи в словниковому складі мови / В. В. Акуленко // Мовознавство. – 1973. – № 3. – С. 20–29.
8. Історія української мови: Лексика і фразеологія / Редкол. В. М. Русанівський, В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. – К.: Наук, думка, 1983. – С. 15–164, 697–715.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 35. Знайдіть слова старослов'янського походження. Визначте їхні ознаки і групу.

1. Як свіча для мене сяє первозданно й ново Української молитви кожне віще слово (В. Крищенко). 2. Думою тугу розвіюю, щоб був я завжди такий, яким мене мати вродила і благословила в світі (В. Стус). 3. Деперсоналізація душі: один як перст стою себе супроти ... (В. Стус). 4. Скінчилась музика, розтали чудеса – Її ж відлуння ще в мені бриніло ... (О. Доріченко). 5. Усе він мав. А мав, що сам хотів: Своїх рабів, свої закони й право ... (Б. Олійник). 6. Нехай твоїм хатам Засяє сонце; щасная година Нехай окриє їх, і в вік єдина Лиш істина нехай панує там (В. Самійленко). 7. Мутна сльоза з-під вії визирала. Вмирили на устах її слова (Б. Олійник). 8. Вовік благословенна та хвилинка, Коли ще в позапам'ятній добі Ти засвітив у літерах: «Людина», Обравши ймення на завжди собі (Б. Олійник). 9. Жде його Марія І ждучи плаче, Молодії ланіти, очі і уста Марніють зримо (Т. Шевченко).

Завдання 36. Підкресліть старослов'янізми, вкажіть на їхні ознаки. Визначте стилістичну роль цих слів.

1. Воскресайте, камінні душі,
Розчиняйте серця і чоло,
Щоб не сказали
Про вас грядущі:
– Їх на землі не було ... (В. Симоненко).
2. Єднає мудро благовісна музика, –
Землі і неба голубий хорал.
О муза муз – і сущого й майбутнього
Ти омивай нас, як жива роса,
І прихилий до поля многотрудного,
І поривай в духовні небеса! (Б. Олійник).
3. Недавно я поза Уралом
Блукав і господа благав,
Щоб наша правда не пропала,

Щоб наше слово не вмирало;
Тебе нам, кроткого пророка
І обличителя жестоких
Людей неситих (Т. Шевченко).

Завдання 37. З наведених слів виберіть ті, що мають англійське походження. Поясніть свій вибір.

Імпічмент, тюнінг, капучино, тінейджер, портфоліо, сноуборд, шансон, іпотека, імідж, демпінг, петарда, провайдер, йогурт, олігарх, пейджер, подіум.

Завдання 38. Перепишіть речення, замінивши слова у дужках синонімами українського або іншомовного походження.

Після засідання Верховної Ради відбувся (брифінг), де було висвітлено багато питань. Приємно було почути дует «Бакара». Комплімент на адресу дизайнерів і (саунду). Грубі підробки грошей, зазвичай, легко виявляють фахівці і (сек'юриті) магазину. Сучасний (тінейджер) курить не для того, щоб виглядати старшим. Якщо судити з (прайсів) українських турагенцій, то за період з 2001 по 2002 рік ціни на турпослуги підскочили на 10 %. На честь французького (амбасадора) Жана Ніко тютюн отримав латинську назву – nikotiana.

Завдання 39. Допишіть слова, поясніть їх значення.

Прайм-..., фаст..., супер..., секонд..., піар..., VIP-..., веб-..., шоу....

Завдання 40. Визначте походження слів.

I. Граматика, вуаль, епос, циркуль, казан, шрифт, бюст, гросмейстер, футбол, мітинг, солдат, поні, лексика, радіус, декан.

II. Слов'янофіл, тротуар, ера, цирк, халат, шахта, ампула, капельмейстер, хокей, маркетинг, офіцер, таксі, синтаксис, акваріум, лекція.

ТЕМА 10. ТЕРМІНИ

ПЛАН

1. Поняття про термінологічну лексику.
2. Основні ознаки терміна.
3. Джерела формування термінологічної лексики.
4. Детермінологізація.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпова В. Л. Термін і художнє слово / В. Л. Карпова. – К.: Наукова думка, 1967. – 128 с.
2. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / Й. Ф. Андерш, С. А. Воробйова, М. В. Кравченко та ін. – К.: Наук, думка, 1994. – 600 с.
3. Російсько-український словник наукової термінології: Біологія. Хімія. Медицина / С. П. Вассер, І. О. Дудка, В. І. Єрмоленко та ін. – К.: Наук. думка, 1996. – 660 с.
4. Панько Т. І. Українське термінознавство: підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
5. Крижанівська А. В. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько та ін. – К.: Наук. думка, 1984. – 196 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 41. Підкресліть слова-терміни. Назвіть галузь, у якій вони вживаються.

Кожне суспільство потребує регулювання відносин між його членами, охорони та захисту їх. Регулювання й охорона суспільних відносин здійснюються за допомогою соціальних норм (З посіб.).

Перші дев'ять розділів монографії [Огієнка] знайомлять читача з такими поняттями, як святий, святість, канонізація, чудотворення святих, мощі святих, священні реліквії, чин канонізації святих (М. Тимошик).

Рослина надзвичайно отруйна: містить п'ять алкалоїдів. Передовсім коніїн, що за дією схожий на нікотин, отруту кураре – паралізує кінцівки рухових нервів, впливає на вегетативну систему, дихальні м'язи, може призвести до втрати мови (Н. Земна).

З'ясувалося, що обійми призводять до збільшення рівня окситоксину, гормону, який знімає депресію і почуття самотності, а також знижує кров'яний тиск, тобто зменшує ризик серцевих захворювань.

Завдання 42. Знайдіть слова-терміни. Поясніть, на якій підставі слово перейшло в термінну лексику.

Поле пшениці, поле швидкості; морські хвилі, механічні хвилі; сильний опір, електричний опір; сила людини, сила струму.

ТЕМА 11. СКЛАД УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ З ПОГЛЯДУ ЇЇ ВЖИВАННЯ

ПЛАН

1. Загальнонародна лексика
2. Соціально обмежена лексика:
 - а) професіоналізми, їхні відмінності від термінів; поняття про професійні жаргонізми;
 - б) жаргонізми, арготизми;
 - в) використання соціально обмеженої лексики в художніх і публіцистичних текстах.
3. Діалектизми, види їх. Використання діалектної лексики в художніх текстах.
4. Словники лексики обмеженого вживання (термінів, жаргонної лексики, арго, діалектної лексики).

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – С. 158–173, 179–210.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – Вид. 2-е. – К.: Вища школа, 1997. – С. 203–213.
3. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 464 с.
4. Жовтобрюх М. А. Проблеми взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1973. – № 1. – С. 3–15.
5. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л. Ставицька. – К.: Критика, 2003. – 336 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 43. Знайдіть діалектизми, назвіть їх тип.

1. В лісах повно лісовиків, які пасуть там свою маржинку: оленів, зайців і серн, ще там блукає веселий чугайстир... 2. Вище, по безводних далеких недеях, нявки розводять свої безконечні танки, а по скелях ховається щезник (недеї – дикі верхівки гір, нявки – мавки, казкова лісова істота, щезник – злий дух, лісовик).
3. Десь курився синій димок от ватри. 4. Він хтів тікати – й не міг. 5. Прийшовши

до себе і вздрівши знайомі місця, він заспокоївся трохи. 6. За його пам'яті вже двічі коло їх хати трембітала трембіта. 7. Марічка любила, коли він грав на флюяру. 8. Вилізу на копицю та й си подивлю в гори на полонинку, а ти мені затрембітай (З тв. М. Коцюбинського). 9. Гостей у Івана повна хата, газди і газдині. 10. Сонечко вже над могилов, а ви ще порцію горівки зі мною не випили. 11. Як умру, то най на моїм полі чічки ростуть та най своїми маленькими головками кажуть Отченаш за діда (З тв. В. Стефаника). 12. Завтра Івана Купала, а сьогоднішня ніч ясна, зориста, неначе умисне розцвілася, щоб молодим дівчатам зрадити над річкою будучу долю і милого (зрадити – показати). 13. Часом люблять русалки розстрілювати під водою свавільною рукою вінки – се знак, що дівчата невірної вдачі і милого не вдержать. 14. Дівчата, на той вечір пристроєні пишно, мають на голові гарні вінки. 15. «Звінчаються вони сеї осені, як заповідав їй він, чи будуть ще далі ждати?» (З тв. О. Кобилянської). 16. Заголосила, заспівала вся околиця... Село з гори слухає та всміхається: як його молоднеча виспіває! (П. Мирний). 17. Не забув, як вони під вербами удвох сиділи, як на вулиці стрівалися (Б. Грінченко). 18. Галя почала його вдягати, обувати чоботи (Б. Грінченко). 19. Виводить мама дивним писачком По білому яйці воскові взори (І. Калинець). 20. В галичанському краю серце твоє і моє, серед добрих людей у маленькім селі. Переповнюють душу тривоги й жалі, бо відро в кирницях об суху землю б'є (А. Вихрущ). 21. Мадяра страшенно зблід на твару і так кумедно знющився, немовби з нього випустили пару (С. Колесник). 22. Всім паничам хотілося танцювати, аж жижки трусилися. Вся молодіж пішла разом у танець (І. Нечуй-Левицький).

Завдання 44. Визначте професіоналізми. У мовленні представників яких галузей вони вживаються?

1. Шахтні води з мінералізацією 5–10 г / куб. дм та більше взаємодіють як з підземними, так і з поверхневими водами, що призводить до збільшення їхньої мінералізації, жорсткості та порушення кислотно-лужного балансу.

Величезною проблемою, пов'язаною з екологією гідросфери, стала вимушена реструктуризація вугільних шахт, яка передбачає виведення з експлуатації понад 100 нерентабельних підприємств. При цьому впроваджується так звана «мокра» консервація шахт, що фактично є затопленням гірничих виробок. До якої

екологічної катастрофи це може призвести у зовсім недалекому майбутньому, можна лише здогадуватися (В. Суярко).

2. В'ячеслав Брюховецький у монографічному нарисі і творчості Ліни Костенко («Ліна Костенко», К., 1990) звернув увагу на ранній вірш поетеси, опублікований на початку 60-х років у журналі «Дніпро». Йдеться про ліричний диптих, присвячений Шевченкові. Критик, мені здається, справедливо здивувався, що авторка першу частину цього диптиху пізніше не ввела у книгу вибраних творів. Він підкреслює, що тогочасний поетичний процес був «незгармонійований» з одного боку між «новими темами, новим змістом, новим пафосом, а з іншого – стертою, а то й заяложеною формою, де переважали заужито-пісенні ритми, банальні катренові структури». І, власне, вірш Ліни Костенко віддзеркалював епоху поетичних пошуків, які часто супроводжувались різними «конфліктами» між формою та змістом, між художньою справжністю та «грою» у творчість (Т. Салига).

Завдання 45. Знайдіть у тексті жаргонні слова. З'ясуйте їхню стилістичну роль.

1. ДІВЧИНА ВРАНЦІ

Що в тебе вранці,
Дівчинко, в ранці:
Книги, папери, водійські права?
Може, якісь нелегали-в'єтнамці?
Ввечері що в твоїм ранці – «трава»?

Наша Вітчизна
Надто вітчимська...
Па-син-ка-ми тут найкращі сини.
Дівчинко, вчимось:
Будеш хоч чимось –
Чимось... хоч для чужини (Ст. Бондаренко).

2. Ніч,

басисті грому сплески

Розсипаючи круг себе,

Блискавками есемески

Пише

на екрані неба.

І здається, б'є дробівка

Велетенська над Десною.

Мов заглючена мобілка,

Вкляк Чернігів під грозою (Д. Іванов).

3. Так він став вживатись у свій новий образ, де йому найперше пояснили, що він – ніщо й ніхто, і «тут ще не таких бачили». Така була настанова Персоналу – всіляко і повсякчас демонструвати свою зверхність над пацієнтами. Пацієнти – переважно не психічно хворі, а ті, що намагаються «відмазатись» від тюрми, скалічені ще зі шкільної парти «нюхачі клею», «кольосники», або еліта – «чисті наркомани». Один нещасний прибув із «зони» і є ВІЛ-інфікованим. Для багатьох оточуючих «пацієнтів» «дурка» – постійний дім, в якому вони животіють до самого скону (Анат. Щербатюк).

4. Ми, «лохануті піпли», усе те матюччя-подерев'янщину, попсу-поплавщину і бузинову бузу-сердюччину у три горла «хаваємо»... Пробачте за «суч. укр. літ. мову». Гадаєте, цього не бачать наші літературознавці, професори, академіки? Бачать. Але вони і їсти хочуть, і по закордонах їздити. Авжеж, важко протистояти спокусі, особливо, коли тобі пропонують за велике бабло або дачу «під ключ» написати нарис про якогось сумнівного претендента «на булаву»... (Г. Тарасюк).

ТЕМА 12. СТИЛІСТИЧНІ ШАРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

ПЛАН

1. Стилiстичнi шари (пласти) лексики. Принципи видiлення їх.
2. Стилiстично нейтральна (мiжстильова) лексика української мови.
3. Розмовна лексика, її види.
4. Книжна лексика, її види.
5. Лексика нейтральна та експресивна. Уживання експресивної лексики в стилях.
6. Система стилістичних позначок у тлумачних словниках української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973 – С. 333–435.
2. Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. А. П. Грищенка. – Вид. 2-е. – К.: Вища школа, 1997. – С. 220–225.
3. Муромцева О. Г. Стилiстична диференціяція лексики української літературної мови / О. Г. Муромцева // Українська мова і література в школі. – 1978. – № 12. – С. 32–39.
4. Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови / С. Я. Єрмоленко, Г. М. Колесник, К. В. Левець; відп. ред. В. М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1977. – 237 с.
5. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К.: Вища школа, 1984. – 167 с.
6. Отін Є. С. Конотативна лексика / Є. С. Отін // Мовознавство. – 1978. – № 6.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 46. Знайдіть у текстах книжні слова.

1. У релігійно-етичній цивілізації Доброслав'я працелюбність розглядається як етична категорія, чеснота душі і є однією з іпостасей Добра (Божества, етики) в «союзі» з іншими іпостасями Добра (совістю, справедливістю, набожністю, сімейністю тощо). Праця, господарювання українців упродовж тисячоліть – самобутнє, суто духовне й культурне явище, яке дало світові первинну мистецьку

красу художнього слова Раси. Праця задовольняла потреби народу і ніколи не розглядалась як засіб наживання багатства (О. Міхоноша).

2. Проект Концепції гуманітарного розвитку України був обговорений на громадських слуханнях в усіх областях України, в Автономній Республіці Крим, у містах Київ та Севастополь. Достатньо не розгорнута в проекті Концепції теза про відповідальне, усвідомлене ставлення до соціуму, природи і духовного світу людини. Гуманітарний потенціал нації, національний інтелектуальний капітал мають бути в ХХІ столітті головною продуктивною силою українського суспільства, і саме це забезпечить наше динамічне входження в авангардні ряди цивілізаційного розвитку (М. Жулинський).

3. В саду кружляє осінь одірваним листком. У сад сміється хата відчиненим вікном. Сховалися тумани в краплиночки роси. Радіє світ багрянний від тихої краси (Г. Чубач).

4. Часник – антибіотик широкого спектру дії. Він вбиває дуже велику кількість різних бактерій. Дослідження довели, що сирий часник за своїми властивостями не поступається, а в чомусь навіть перевершує, широко відомому препарату тетрацикліну. Але пам'ятайте, що засоби на часнику не можна вживати довгий час у великих кількостях, оскільки часник починає пригнічувати мікрофлору кишечника і стає причиною подразнення (УНІАН).

5. В науковій літературі й законодавчій практиці поряд із терміном «референдум» інколи застосовується термін «плебісцит». У багатьох випадках їхній зміст рівнозначний. Але між ними вбачають і різницю, яка полягає в тому, що референдум регламентується нормами конституційного права певної держави і його предметом може бути досить широке коло питань. Підстави й порядок проведення плебісциту в основному врегульовуються міжнародно-правовими актами і його предметом у більшості випадків є вирішення територіальних спорів між державами (С. Лисенков).

6. За понад 100-річну експлуатацію вугільних родовищ Донбасу докорінно змінено геологічне середовище регіону: внаслідок широкомасштабних гірничих робіт у його надрах утворилася небезпечна техногенно-геологічна система, що сягає глибин 800–1000 метрів і характеризується специфічними інженерно-геологічними, гідрогеологічними і геохімічними особливостями. Ця штучна система

перебуває у стані нестійкої рівноваги з іншими природними системами і може будь-якої миті зруйнуватися, що спричинить «ланцюгову реакцію» негативних геологічних явищ і процесів (В. Суярко).

7. Голобородькові вірші герменевтично відкриті для реципієнтів, спроможних сприймати поезію, сказати б, на різних рівнях. Читач, що не знає факту колимської каторги Драй-Хмари, сприйме цей вірш по-своєму в асоціативній площині ностальгійних страждань людини за рідним домом, Батьківщиною... Реципієнт з елітного середовища, який відає про сталінські репресії української інтелігенції, і зокрема про трагічну долю неокласика Михайла Драй-Хмари, «розгерметизує» вірш значно глибше, він «адаптує» його до загальнонаціональної драми конкретної епохи... (Т. Салига).

Завдання 47. Знайдіть у тексті розмовні слова.

1. Коли ми будемо так легковажити нашими традиціями, то невдовзі й розмовлятимемо, далєбі ж, не слов'янською мовою. Приємно, що герої фільму говорили українською, але Боже милостивий, що то за українська. Я вже не кажу, що більшість зачитувачів та проголошувачів українських текстів з великими потугами ліплять до купи кілька слів. Якщо українське слово за орфографією скидається на російське, то наголос ця братія поставить в українському слові за нормами російської вимови (Г. Халимоненко).

2. Як буде коло трибуни штовханина чи бійка, я всіх порозкидаю, а ви – бігом на трибуну. Говорити будете скільки влізе. Не важливо, що вас ніхто не слухатиме. Головне, що на телеекрані буде ваша мармиза (В. Сіренко).

3. У соборі побачив багато молоді, і радісно було усвідомлювати, що ці хлопці й дівчата ніколи вже не перейдуть межу від добра до зла, не стануть грабіжниками, не втопчуть лагідної музики слів у чванкотливе болото нецензурщини (В. Родіонов).

4. На машинці він наклацав: «Мир хатам, війна палацам!» Потім вибрав добрий плац і воздвиг собі палац (С. Олійник).

5. До кабінету шефа влетів ракетою. Весь клекотів благородним обуренням. Збоку виглядав, мабуть, як розпашілий двигун, що працює на максимальних обертах і от-от може піти врознос. Або як схарапуджений кінь, у чийй гриві

загніздився рій розбурханих бджіл. «Це ж кримінал! – аж захлинаюсь від гніву. – Ганьба! Формений злочин! Землю міську дерибанять наліво й направо». «Негайно пишіть фейлетон. Досить панькатися з хапугами» (Є. Колодійчук).

6. Мені і не сидиться, й не лежиться, бо у болячок гемонська манера: шпигне радикуліт у поясницю чи вчепиться іще якась холера (В. Стрекаль).

7. Людину можна умертвити, коли їй рота затулити, але хіба затулиш рот громаді на ім'я Народ? (Б. Мельничук).

8. – Ну як, прочитав?

– Прочитав... Осьо... – Витяг із портфельчика синю папку. – Візьміть.

– Постій, ти ж хотів дати друзям... Мені не спішно.

– А ми його передрукували.

– Як?!

– А Колькова сестра робить друкаркою... Так що в нас уже є свій... І не один... (А. Дімаров).

9. Жіноча частина залу, оці виссані наукою попелюшки, подумки «Ахнула!», «Охнула!», заворушилася, поправляючи зачіски, сукенки, жакетики, блузочки, потягнулася поспіхом до сумочок, де лежали усі прибабаси: фарбувати дзьобики, чистити пір'ячко... (А. Дімаров).

10. 29 червня 1658 року Іван Остапович Виговський уцент розгромив московське військо – 15 000 кіннотників князя Трубецького. Але знову гетьманоманія зруйнувала наслідки цієї вікопомної події. Розбрат – це саме та злякисна пухлина, яка зрадливістю століттями перешкоджала українцям будувати свою державу. До цього чорного діла тут-таки приєднувалися численні зрадники і копійчані стукачі – з другої половини XVII століття й аж донині. Бо чому ж «п'ята колона» почувається у нас так «вольготно»? Через нашу добро-солодку душу (О. Гижа).

11. Коли перебирав спогади, біль той знову повертався до нього, в грудях нило, смоктало, і все навколо ставало нудним і зайвим...

Гримкотіли колеса, й під їхній монотонний перестук до Антона приходили спомини, пов'язані з нею, дівчиною, яку він любив, і від тих спогадів ставало йому душно й млосно.

Наперед уже уявляв їхню зустріч. Здивується вона, зрадіє, видасть себе чим-небудь, що, можливо, іноді споминала про нього? Звичайно, вони згадуватимуть своїх однокурсників – хто де працює, в кого яка сім'я, з ким що сталося. Перебравши кісточки однокурсників, перейдуть до викладачів, згадуватимуть їхні дивацтва.

Антон зійшов на маленькій станції непоказного районного містечка, задумливо пройшов у пристанційний сквер і сів на лаві. Стежив, як повільно спадає на бур'янисту клумбу осокове листя, прислухався до мелодійного дзвкотіння щеняти, що мордувалось за найближчим плотом.

Він таки справді хотів, щоб отой задавнений біль у грудях не полишав його, щоб із його життя не звірились бодай мрії-спогади.

Він повернеться додому, скаже дружині, що в дорозі раптово занедужав, два дні не ходитиме на роботу. Й ніхто ніколи не довідається про той роман, який він пережив під час цієї поїздки, про той роман його мрій, якому не було кінця – й не буде... (Є. Гуцало).

12. В народі празник Спаса мав і світське відзначення. Його безпосередньо пов'язували зі святом врожаю. Це дає підставу вважати, що первісне коріння празника сягає дохристиянських вірувань. Адже майже в усіх давніх народів існували урочисті свята врожаю. Найпоетичніше вони проходили в Єгипті. Наші далекі пращури також широко відзначали закінчення жнив'яної пори (В. Скуратівський).

13. Ідеш на них. Одежу прихопиш на руку і йдеш, мов Єва цих білих безлюдних пісків. Чуєш на тілі пестощі ранкового вітерця, під ногами, виникаючи з-під хвилі, тужавіє вологий пісок і тануть купи білого мережива піни морської. Кілометри можеш іти отак, роздягнута, вповдовж коси, не ризикуючи нікого, крім птахів, зустріти (О. Гончар).

14. Бачиш, яке моє щастя. Батьків рідко бачу, всі зайняті. То хоч ви з Батурина приїздите. А так я сама. Ніби птаха в золоченій клітці. Хочеться щось робити, не таке, – показала на своє вишивання, – а щось путнє, якусь гідну справу (О. Козуля).

15. Світ стає занадто тісним, а ми занадто великі, щоб сховатися від зажерливого ока агресора. Ми занадто апетитні, щоб нас не захотілося зжертити або бодай відшматувати якийсь ласий кусок території.

Звісно, якщо ми розледачілі і звироднілі, забули про віковичний клич гордих предків і дозволимо зробити це з собою (М. Сидоржевський).

16. Стончився лист від жовтизни і вітру,

Аж прожилки крізь промені ячать.

Візьму у літа медову півлітру,

Піду на гать осінній день стрічать (Л. Горлач).

Завдання 48. Знайдіть у тексті емоційно забарвлені слова. Назвіть засоби емоційності.

1. МИ ПРИХОДИМ У СВІТ ДЛЯ ЛЮБОВІ

День такий, що не віриться просто

В те, що скоро стемніє навкруг.

Що життя нас покликало в гості,

Наче добрий, довірливий друг.

День такий, що жалітися грішно

На невдачі, нестачі, біду.

То чому ж ми прощаємось спішно?

Наче дні не пішли, а прийдуть?

Наче світ не маліє з розлуки?

Ніби літо не осені жде?

Не журімось: в опущені руки

Навіть дощ, навіть сніг – не впаде.

Зустрічаймось. Вітаймося словом.

Погляд – в погляд, і в руку – рука.

Ми приходим у світ для любові.

Все, що інше, – неправда гірка (Г. Чубач).

2. СПИНИСЬ!

На цвинтарі понищеного лісу

Надгробками чорніють пні сирі.

...Лишивши за собою пустирі,

Ти – випадковий на землі гульвіса –
Ще й пнешся до природи у царі!

Прибравши самозванно сан людини,
Ти пишеш з прописних своє ім'я.
Та схаменися: гіршої скотини
Від тебе –
од зачаття і понині –
Ще не носила зболена земля!

Ти вивернув, як смерч, калину в лузі,
Споганив ріки, умертвив сади.
І, розстрілявши всі закони глузду,
Пиляєш гілку, на якій сидиш.

Спинись хоч на краю свого загину
Та з чотирьох зведися ж до Людини!
Ніколи гріх спокутувать не пізно.
Тебе ж Господь по образу своєму
Творив,
а ти скотився нижче низу.
Спинися ж! Насади нового лісу,
Який за тебе, всупереч всьому,
Молитву к Богу вознесе німу (Б. Олійник).

3. Умру на світанні.

В години робочі
Залишу вам ранок
І чисту на травах росу.
Я й там вас любитиму.
З тої праночі
Якісь для вас тайни
Сюди принесу.
Ще квіттям зійду

Я в полях України.
Ще вам провіщатиму
Радості день,
Краю коханий, люди кохані,
І звідти вам вимолю
Сонця й пісень (О. Гончар).

4. АПОЛОГІЯ РИМИ

Верлібру практика повзуча
бує з розмахом трави.
Та все ж я клаузул співзвуччя
люблю. Я з римою на «ви».
У ній – ударна сила слова,
що ритм підкреслює і зміст.
Вона – строфи лунка основа,
а не пришийкобиліхвіст.
Вона і тішиться, і плаче –
в таємних згуках, мовби ліс.
Без рим поезія, – неначе
автомашина без коліс.
в пісок безрим'я, ніби страус,
не заховаю голови.
Співзвуччя клаузул (не кляуз),
поете, в пошуках лови!
Як і належить пілігриму,
живу за приписом старим,
Що всі шляхи ведуть до Риму,
але в поезії – до рим (А. Бортняк).

ТЕМА 13. АКТИВНА І ПАСИВНА ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПЛАН

1. Поняття про активний і пасивний склад лексики.
2. Застаріла лексика:
 - а) архаїзми, види їх;
 - б) історизми, види їх.
3. Використання застарілої лексики.
4. Неологізми, типи їх і шляхи появи в мові.
5. Оказіональні й потенційні слова.
6. Словники нових слів та значень. Словники архаїзмів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – С. 211–261.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – Вид. 2-е. – К.: Вища школа, 1997. – С. 213–220.
3. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови. Ч. I. / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1965. – С. 61–67.
4. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк. – К.: Укр. енцикл., 2000. – С. 11–12, 32–33, 180–181, 400, 473–474.
5. Коломієць В. П. Словотвір неологізмів у слов'янських мовах / В. П. Коломієць // Мовознавство. – 1973. – № 2. – С. 3–18.
6. Турчак О. Оказіоналізми як об'єкт лінгвістичного дослідження / О. Турчак // Українська мова. – 2004. – № 2. – С. 47–55.
7. Павленко Л. Складні іменники-оказіоналізми в поетичному контексті / Л. Павленко // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 3. – С. 33–37.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 49. Знайдіть у тексті застарілі слова. Назвіть їх тип.

1. Археологічні розкопки засвідчують широкий розвиток ткацтва та різноманітних ремесел того часу, дають повне уявлення про давньоруське вбрання. Відомості про одяг є і в давньоруських писемних пам'ятках. Так, в Іпатіївському літописі згадується кожух, у «Слові о полку Ігоревім» – кожух і опанча, в інших джерелах – сорочка, ногавиці, плащ (корзно), свита, клобук, вінець тощо. Чимало знахідок говорять і про побутування в Київській Русі шкіряного та плетеного взуття, великої кількості прикрас. Ці матеріали суттєво доповнюються іконографією XI–XIV ст.: фрески, ікони, книжкові мініатюри дають уявлення про одяг пануючих верств населення – князів, бояр, дружинників тощо (Т. Ніколаєв).

2. Ходить в полі вітер // Віє, повіває // І жене по нивах // Хвилю аж до краю. // Ходить полем ратай, – // Серденько сміється, // А з-під неба пісня // Жайворонка ллється (М. Чернявський).

3. Треба йти пособити, бо брати теж роблять: один щось коло саней лагодить, другий товар погнав до води. Тільки що покінчили з дровами, Тарас зараз на вулицю: тепер, гадає, до вечора вже не прийду додому, до самої зірки – треба ж до хлопців (О. Єфименко).

4. Їхало двоє селян, один одному назустріч, та й зачепилися возами. Один гука: «Збий мерщій коня назад, бо мені швидко в город треба!» А другий на те: «Ні, ти збий! Бо мені ще швидше додому треба!» Довго вони так сперечалися. Їде третій чоловік, почув їх суперечку та й каже: «Кому швидше треба, хай той перший зіб'є назад» (Усн. нар. тв.).

5. Найбільше пливуть через пороги плоти; потім барки завдовжки 20–25 сажнів, завширшки не більш як 7 сажнів; байдаки 18–21 сажнів завдовжки і берлини 10–16 сажнів. На барку іноді навантажать 30 тисяч пудів ваги; на байдак не більше 15 тисяч, а на берлину 6–8 тисяч пудів. Первозять на оцих суднах найбільш за все: дерево на дрова і на будівлі, хліб, льон і таке інше (О. Кониський).

6. Хитрість лікувальна. Так визначали наші предки вміння допомогти хворій людині. Отож слово «хитрість» означало колись високий рівень майстерності. У ті далекі часи лікарень, лікарів у нашому сучасному розумінні не було. Але хворі були. Були й поранені. А їх лікувати треба. Робили це ворожбити, знахарі, усякі відуні, потворники. Кожний лікував як міг і чим міг: мазями, напоями, відварами, водою, зіллям, молитвою, заговором. З поширенням на землях Київської Русі монастирів при них почали запроваджувати спеціальні приміщення для того, що ми

сьогодні називаємо лікарнями. Лікарями були переважно ченці. Коли Володимир Мономах князував ще в Переяславі, на землі його князівства при кожному монастирі були такі «лічніці». Дбаючи про здоров'я дружинників, смердів і простолюдинів, князь сприяв будівництву лазень, де не просто милися, а й парилися, масуючи тіло запашними віниками. А опісля ще й цілющі трав'яні напої вживали (О. Єфимов). 7. Козаки стріли посланців за десять верстов од Києва і пішли поперед їх. За козаками конюші вели дванадцять царських коней турецької породи, вкритих чепраками, затканими золотом, котрі волочились по землі; на чепраках лежали вишивані золотом сідла. Потім йшов полк боярчуків, а за ними вели ще рядок турецьких коней, на котрих збруя лисніла золотом та перлами. Поміж кіньми несли четверо прездорових знамен. Позад усіх їхали посланці. Червоні кунтуші з вильотами на рукавах, жупани та покривала на конях горіли як жар на білому фоні снігу та інею. Вглядівши поїзд, довбиші вдарили в казани, трубачі заграли. Сила народу рушила назустріч посланцям (І. Нечуй-Левицький). 8. Роздратовані упертістю писаря, козаки почали вже, по-козацькому звичаю, закидати на лайку. Тоді Виговський, ніби знехотя, присилуваний волею ради, згодився взяти часово булаву. Рада крикнула радісно. Цей крик неначе воскресив Виговського. Він весь задрижав на radoщах.

<...> – Це наш закатований ворог: він нам накоїть багато лиха, – сказала ще тихіше гетьманша.

Уся старшина, усі посланці стояли, терлись, м'ялись, тупцяли, все сподівались, що гетьман знов вийде і запросить усіх на празниковий бенкет, як звичайно бувало передніше. Але двері в світлицю не одчинялись, неначе їх хто замкнув і припечатав.

<...> Гетьманові про все виказували вірні йому козаки. Більше за всіх підбурював козаків Ковалевський. Гетьман задумав звести його з світа і підіслав потаємці до його своїх шпигунів і убійників. Але вбити Ковалевського їм не вдалося, а слава про цей гетьманів замір пішла по всьому Чигирині.

<...> В садку під старим гіллям було поночі, аж чорно, неначе в погребі, і звідтіля розносився тихий, але густий гомін. Маринці здавалось, ніби десь в пасіці вийшло з уликів два або три рої разом і гули на всю пасіку (І. Нечуй-Левицький).

Завдання 50. Знайдіть у тексті авторські неологізми. Поясніть їх значення.

1. Весна сягнула путівців,
і забриніли небоструни!
Це птахи з вирію вернулись,
щоб засвітити пагінці (О. Герасименко).

2. І западає в притулок таїн
Весь бджолоквіт...
А тихий голос мені вертає:
«Громохкий світ!..» (Ю. Назаренко).

3. ... А що то за одні небораки
Чи вдавано відважні лютосії
До берега його любові сміють
Натягувати чорні корчаки?! (П. Мах)

4. Наплодиться безкрилечок,
Наплодиться безкрильців.
І спорожніє небо.
І подірявлять ґрунт
Нова черва чи древня,
Поділена на кільця (Б. Чіп).

5. ... Геніальні поети такі бездарні!
Виходять з ночей аж чорні, як шахтарі
з забою.
А ті клаптенята паперу – то смертельні
плацдарми
Самотньої битви з державами, з часом,
з самим собою (Л. Костенко).

6. Асфальтово-шосейна лихоманка
Мені у душу втрапила крізь ґрати.
І вчуся я в життя модерно ґрати,
Хрещатико-каштанова киянка (А. Шевченко).

ТЕМА 14. УКРАЇНСЬКА ФРАЗЕОЛОГІЯ

ПЛАН

1. Поняття про фразеологічну одиницю. Основні ознаки її.
2. Вузьке й широке розуміння фразеології.
3. Семантична класифікація фразеологізмів.
4. Системні відношення у сфері фразеології. Фразеологічна багатозначність. Фразеологічні синоніми, антоніми, омоніми. Фразеологічна варіантність.
5. Джерела української фразеології.
6. Стилїстична диференціація фразеологізмів.
7. Фразеологічні словники української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук, думка, 1973. – С. 333–435.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – Вид. 2-е. – К.: Вища школа, 1997. – С. 226–237.
3. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова: Фразеологія / Л. Г. Авксентьев. – Харків: Вища школа, 1983. – 137 с.
4. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К.: Наук, думка, 1973. – 280 с.
5. Авксентьев Л. Г. Фразеологічна одиниця як предмет фразеології та її основні ознаки / Л. Г. Авксентьев // Мовознавство. – 1979. – № 5. – С. 13–17.
6. Редін П. О. Типи системних зв'язків фразеологічних одиниць у мові / П. О. Редін // Мовознавство – 1994. – № 4, 5.
7. Їжакевич Г. П. Стилїстична класифікація фразеологізмів / Г. П. Їжакевич // Українська мова і література в школі. – 1971. – № 10. – С. 13–21.
8. Фразеологічний словник української мови: у 2-х томах / Укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк. – К.: Наук. думка, 1999.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 51. Підкресліть фразеологічні одиниці, поясніть їх значення.

1. Не віднині знав це, але треба було йому доказів, щоб діло вивести на чисту воду. 2. Пан Андрій не був з тих, що радо баламутять чужих жінок, і не мав звички скакати в гречку. 3. Пощо їм ілюзію псувати? Дурний гадкою багатіє. 4. І чи можна покладатися на таких союзників? Нам не по дорозі з ними! 5. Любив ширість, бо самому через двадцять років доводилося грати комедію, боючись трагічного кінця. 6. Рови, траншеї, редути, на скору руку поставлені будинки для військових потреб (З творів Б. Лепкого).

Завдання 52. Поясніть значення фразеологізмів, визначте їх тип за семантичною класифікацією В. Виноградова і Г. Удовиченка.

1. Ніхто не знає, як вони мені у печінках сидять! 2. Турки притакували і шкірили зуби. 3. У полі або пан, або пропав, а в лісі з-поза дерева найнікчемніший найбільшого героя застрелить. 4. «У нас два, а в них аж троє, – мотав собі на вус. – Все-таки перевага за ними». 5. А хіба ж ми з іншого тіста, ніж другі? 6. Грובהва мовчанка була відповіддю на це питання. 7. «Мертві сорому не знають», – озвався компанійський полковник. 8. Полонені слухали й не вірили своїм вухам. 9. Така його злість взяла, що мало з шаблею на нього не кинувся. 10. А втім, як гадаєш. Судженої і конем не об'їдеш (З творів Б. Лепкого).

Завдання 53. Доберіть до словосполучень відповідні фразеологічні звороти. З трьома складіть речення.

Дуже уважно слухати; хтось легковажний, несерйозний; бути на чиїхось харчах; залишитися ні з чим; потрапити в неприємну ситуацію; пихато поводитися; дуже лаяти, сварити; відповідати ударом на удар; робити щось неймовірне; боязка, полохлива людина; дуже дорогий, невідповідний заробіткам.

ТЕМА 15. УКРАЇНСЬКА ЛЕКСИКОГРАФІЯ

ПЛАН

1. Поняття про словник.
2. Типи словників:
 - а) енциклопедичні;
 - б) лінгвістичні.
3. Типи лінгвістичних словників.
4. Характеристика найважливіших словників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія / Л. С. Паламарчук. – К.: Наук. думка, 1978. – 202 с.
2. Тараненко О. О. Новий словник української мови (концепції і принципи укладання словника) / О. О. Тараненко. – Київ–Кам'янець–Подільський, 1996. – 171 с.
3. Тараненко О. О. Борис Грінченко і «Словарь української мови» / О. О. Тараненко // Українська мова і література в школі. – 1988. – № 12. – С. 58–64.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 54. Випишіть по одній статті з різних типів лінгвістичних словників. З'ясуйте структуру кожної статті.

Завдання 55. Випишіть зі «Словника української мови» в 11 томах одне полісемічне слово і поясніть, як подаються його значення.

Завдання 56. Які способи тлумачення слів використано у «Словнику української мови» в 11 томах? Наведіть приклади на кожний спосіб пояснення лексичного значення.

Завдання 57. Порівняйте тлумачення слів *добрий, дідух* у «Словнику української мови» в 11 томах та в «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка, з'ясуйте відмінності в розкритті значень відповідних слів.

Завдання 58. Складіть п'ять статей до діалектного словника своєї місцевості за зразком статей, взятих зі «Словника поліських говорів» П. С. Лисенка (К.: Наукова думка, 1974):

Больница, и, ж. Лікарня. Говорили, що, мо, то бол'ница буде (Вв.) (Вв. – Васьковичі Коростенського р-ну Житомирської області).

Брави, а, е. Вродливий, гарний; добрий (Б.-В.) (Буда-Варовичі Поліського р-ну Київської області).

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

АНТИТЕЗА – фігура мови, побудована на антонімії (тобто на протиставленні порівнюваних понять шляхом поєднання їх позначень в одному контексті) для досягнення певного виражально-зображального ефекту (увиразнення протилежності, підкреслення несумісності).

АНТОНІМИ – це слова, які належать до однієї частини мови, мають протилежні значення і співвідносні на основі семантичної спільності.

АРГО – один з різновидів соціальних діалектів, штучно створювана умовна говірка якої-небудь вузької замкненої соціальної або професійної групи, незрозуміла для сторонніх.

АРХАЇЗМ – слово, що на певному етапі є застарілим або зовсім вийшло із загального вжитку і має в сучасній мові синонімічний відповідник.

ВАРВАРИЗМ – іншомовне або створене за іншомовним зразком слово чи зворот, що зберігають структурні ознаки чужих мов, по-різному пристосовуючись до фонетики, морфології української мови.

ДІАЛЕКТИЗМ – позанормативне слово літературної мови, що входить до складу розмовної лексики і вживається в межах певної території.

ЕВФЕМІЗМ – слово або вислів, що вживається для непрямого, ввічливого, позначення певних предметів, явищ, дій замість прямої їх назви.

ЕКЗОТИЗМ – іншомовне слово, що означає назви предметів та явищ неукраїнської дійсності, не повністю засвоєне мовою.

ЕНАНТІОСЕМІЯ – а) розвиток у слові протилежних значень; б) наявність у семантичній структурі слова таких значень.

ЕТИМОЛОГІЯ – 1. Походження та історія розвитку слова. 2. Розділ мовознавства, у якому вивчають походження і минулі етапи розвитку слів.

ЖАРГОН – один з різновидів соціальних діалектів, що відрізняється від загальноновживаної мови використанням специфічної експресивно забарвленої лексики, синонімічної до слів загального вжитку, фразеології, іноді й особливостями вимови.

ІСТОРИЗМ – це застаріле слово, що вийшло з ужитку разом з позначуваними ними реаліями і не мають у сучасній мові синонімічних заміників.

КНИЖНА ЛЕКСИКА – слова, що вирізняються на тлі стилістично нейтральної лексики літературної мови своїм походженням, особливістю словотвору, будови та вузькою сферою вжитку.

КОНСТРУКТИВНО ЗУМОВЛЕНЕ ЗНАЧЕННЯ – зв'язане лексичне значення, яке виникає у слові, коли воно сполучається із залежним словом певної форми.

КРИЛАТІ ВИСЛОВИ – висловлювання видатних осіб, цитати з літературних творів, які набули узагальненого змісту, назви історичних та міфологічних подій, що набули переносного значення, власні імена історичних, міфологічних та літературних персонажів, які стали символічними та ін.

ЛЕКСЕМА – слово як сукупність усіх його форм і значень, як структурний елемент мови – на відміну від слова в його конкретних реалізаціях (словоформах, слововживаннях).

ЛЕКСИКА – сукупність слів, словниковий склад мови.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ – розділ мовознавства, що вивчає слово як основну одиницю мови і словниковий склад мови – лексику.

ЛЕКСИКОГРАФІЯ – розділ мовознавства, пов'язаний зі створенням словників та опрацюванням їх теоретичних засад.

МЕТАФОРА – значення полісемічного слова, що виникає у слові в результаті перенесення назви з одного предмета на інший на основі подібності (зовнішньої чи внутрішньої) між цими предметами.

МЕТОНІМІЯ – переносне значення, що виникає у результаті перенесення назви з одного предмета на інший на основі якихось зв'язків між предметами (на основі суміжності).

НЕОЛОГІЗМ – нове слово, яке не увійшло до загальноновживаного словника і новизна якого усвідомлюється мовцями.

ОКАЗІОНАЛІЗМ – незвичне, здебільшого експресивно забарвлене слово, утворене на основі наявного в мові слова або словосполучення, іноді з порушенням законів словотворення чи мовної норми, що існує лише в певному контексті, у якому воно виникло.

ОКСЮМОРОН – мовна фігура, що полягає у спеціальному поєднанні слів з протилежними або просто взаємовиключними значеннями для вираження нового цілісного поняття або окремого явища.

ОМОГРАФИ – різні за значенням слова, що мають однакове написання, але вимовляються по-різному (мають різний наголос).

ОМОНІМИ – однакові за звучанням або написанням слова, що мають самостійні значення (на відміну від полісемії) і належать до однієї частини мови.

ОМОФЌНИ – різні слова (переважно їхні окремі граматичні форми), що збігаються звучанням, але характеризуються різним написанням.

ОМОФОРМИ – слова, що мають однаковий звуковий склад тільки в певній граматичній формі і здебільшого є різними частинами мови.

ПАРАФРАЗ – слово, усталене словосполучення (зрідка – речення), що є образно-переносним і описовим найменуванням предметів, явищ, яке замінює загальноновживане нейтральне слово.

ПАРОНІМИ – слова, що близькі за звучанням, але мають свої, самостійні значення.

ПАРОНОМАЗІЯ – різновид гри слів, фігура мови, що полягає в навмисному зближенні в контексті паронімів і взагалі співзвучних слів або їхніх форм з певною стилістичною настановою.

ПОЛІСЕМІЯ – наявність у слові двох і більше значень.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ – слово або вислів, притаманний мові людям певної професійної групи.

РОЗМОВНА ЛЕКСИКА – слова розмовної мови, що протиставляються стилістично нейтральній та книжній лексиці літературної мови своїм емоційно-експресивним забарвленням.

СЕМА – це мінімальна семантична одиниця, елементарне значення слова, яке є компонентом семеми і позначає певну ознаку предмета чи явища.

СЕМАНТИКА – 1) план змісту в мові, що складається із значень мовних одиниць різних рівнів (морфем, слів, граматичних форм слів, стійких лексем і фразеологічних словосполучень), 2) значення слова.

СЕМЕМА – значення слова, його внутрішній зміст.

СИНЕКДОХА – вид метонімії, що ґрунтується на суміжності кількісного характеру при відношеннях між цілим або взагалі чимось більшим і його частиною.

СИНОНІМИ – слова, що означають назву того самого поняття, спільні за своїм основним значенням, але відрізняються значеннєвими відтінками або емоційно-експресивним забарвленням (або і тим і іншим одночасно).

СИНТАКСИЧНО ЗУМОВЛЕНЕ ЗНАЧЕННЯ – зв'язане лексичне значення, яке виникає в слові тоді, коли воно виконує в реченні якусь не властиву йому синтаксичну функцію.

СЛОВНИК – 1. Словниковий склад мови, лексика. 2. Довідкове зібрання у вигляді книги (тепер і в комп'ютерному варіанті) слів, а також інших мовних одиниць з інформацією про їхнє значення, вживання, будову, походження тощо чи з перекладом їх на іншу мову (мовні, або лінгвістичні, філологічні) або про поняття та предмети, що ними позначаються (енциклопедичні).

СЛОВО – це найменша самостійна одиниця мови, що складається зрідка з одного звука, а частіше із граматично оформленого звукового комплексу, за яким суспільною практикою закріплене певне значення і якому властива відтворюваність у процесі мовлення.

ТЕРМІН – спеціальне слово, яке вживається для точного найменування певного поняття з якої-небудь галузі знання.

ФРАЗЕОЛОГІЗМ – фразеологічна одиниця, фразеологічний зворот, фразема – лексико-граматичну єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові за традицією, автоматично.

ФРАЗЕОЛОГІЧНО ЗВ'ЯЗАНЕ ЗНАЧЕННЯ – лексичне значення, яке виявляється в полісемічному слові, коли воно сполучається із залежним словом певної семантики (значення).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Підручники і навчальні посібники

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова: фразеологія / Л. Г. Авксентьев. – Харків: Вища школа, 1983. – 137 с.
2. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова. – Изд 3-е. – М.: Книжный дом «Либроком», 2009. – 296 с.
3. Ващенко В. С. Слово та його значення: посібник з лексикології / В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1976. – 38 с.
4. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Вища школа, 1972. – 402 с.
5. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова / Л. А. Лисиченко. – Харків: Вища школа, 1977. – 114 с.
6. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – 438 с.
7. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко та ін. – К.: Знання, 2010. – 270 с.
8. Бондар О. І. Сучасна українська мова. Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія: навч. посібник / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К.: Академія, 2006. – 367 с.
9. Ющук І. П. Українська мова: підручник / І. П. Ющук. – К.: Либідь, 2004. – 640 с.
10. Познанська В. Д. Лексикологія сучасної української мови: Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія: навч. посібник / В. Д. Познанська. – Вінниця: ДонНУ, 2016. – 122 с.

Довідкова література

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Сов. энцикл, 1966. – 607 с.
2. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энц., 1990. – 685 с.

4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2006.
5. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2010. – 844 с.
6. Кротевич Є. В. Словник лінгвістичних термінів / Є. В. Кротевич, Н. С. Родзевич. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.
7. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – Укр. енцикл., 2009. – 752 с.
8. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики / І. Б. Штерн. – К.: Арт. Ек., 1998. – 336 с.

Монографії

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Харків: Вища школа, 1987. – 35 с.
2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М., 1974.
3. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М., 1988.
4. Бацевич Ф. С. Очерки по функциональной лексикологии / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. – Львов: Свит, 1997. – 392 с.
5. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К.: Наук. думка, 1989. – 256 с.
6. Брагина А. А. Синонимы в литературном языке / А. А. Брагина. – М.: Наука, 1986. – 125 с.
7. Брагина А. А. Неологизмы в русском языке / А. А. Брагина. – М.: Просвещение, 1973. – 224 с.
8. Горецький П. Й. Історія української лексикографії / П. Й. Горецький. – К.: Рад. шк., 1963. – 123 с.
9. Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы ее описания / П. Н. Денисов. – М.: Наука, 1980. – 253 с.
10. Дзензелівський Й. О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі / Й. О. Дзензелівський. – К.: Наук. думка, 1969. – 211 с.

11. Дятчук В. В. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови / В. В. Дятчук, Л. О. Пустовіт. – К.: Наук. думка, 1983. – 156 с.
12. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (На м-лі творів української літератури англійською мовою) / Р. П. Зорівчак. – Львів: Вища школа, 1983. – 176 с.
13. Калашник В. С. Фразеотворення в українській поетичній мові радянського періоду / В. С. Калашник. – Харків: Вища школа, 1985. – 176 с.
14. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1976. – 355 с.
15. Карпова В. Л. Термін і художнє слово / В. Л. Карпова. – К.: Наук. думка, 1967. – 128 с.
16. Клименко Н. Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики / Н. Ф. Клименко, М. М. Пещак, І. Ф. Савченко. – К.: Наук. думка, 1982. – 252 с.
17. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика / И. М. Кобозева. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 350 с.
18. Коваль А. П. Слово про слово / А. П. Коваль. – К.: Рад. шк., 1986. – 384 с.
19. Кочерган М. П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова) / М. П. Кочерган. – Львів: Вища школа, 1980. – 184 с.
20. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М.: Наука, 1968. – 208 с.
21. Левковская К. А. Теория слова и принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала / К. А. Левковская. – М.: Высш. школа, 1962. – С. 7–51.
22. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова / Л. А. Лисиченко. – Харків: Вища школа, 1977. – 114 с.
23. Медведев Ф. П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо / Ф. П. Медведев. – Харків: Вища школа, 1982. – 231 с.
24. Национальная специфика языка и ее отражение в нормативном словаре. – М.: Наука, 1988. – 156 с.
25. Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською / В. В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1980.
26. Новиков Л. А. Семантика русского языка / Л. А. Новиков. – М.: Наука, 1982.
27. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке / Л. А. Новиков. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 290 с.

28. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії та практики) / Л. С. Паламарчук. – К.: Наук. думка, 1978.
29. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради / О. Пономарів. – К.: Либідь, 1999. – 240 с.
30. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1988. – 240 с.
31. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К.: Наук. думка, 1973. – 248 с.
32. Соколовская Ж. П. Проблемы системного описания лексической семантики / Ж. П. Соколовская. – К.: Наук. думка, 1990. – 184 с.
33. Способы номинации в современном русском языке. – М.: Наука, 1982. – С. 45–108.
34. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 462 с.
35. Стернин И. Л. Лексическое значение слова в речи / И. Л. Стернин. – Воронеж, 1985.
36. Сулименко Н. Е. Антропологические аспекты изучения лексики / Н. Е. Сулименко. – СПб., 1994.
37. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів інформації) / О. А. Стишов. – К.: Пугач, 2005. – 338 с.
38. Тараненко О. О. Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії / О. О. Тараненко. – К.: Наук. думка, 1980. – 115 с.
39. Тараненко А. А. Языковая семантика в её динамических аспектах: (Основные семантические процессы) / А. А. Тараненко. – К.: Наук. думка, 1989. – 254 с.
40. Теля В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Теля. – М., 1986. – 141 с.
41. Теля В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Теля. – М.: Язык русской культуры, 1996. – 287 с.
42. Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму / В. Д. Ужченко. – К.: Рад. шк., 1988. – 279 с.
43. Ужченко В. Д. Вивчення фразеології в середній школі / В. Д. Ужченко. – К.: Рад. шк., 1990. – 173 с.

44. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
46. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К.: Вища школа, 1984. – 167 с.
47. Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелев. – М.: Просвещение, 1964. – 344 с.
48. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – М.: Наука, 1973. – 280 с.

Словники

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
2. Гринчишин Д. Г. Словник паронімів української мови / Д. Г. Гринчишин, О. А. Сербенська. – К.: Рад. шк., 1986. – 221 с.
3. Гринчишин Д. Словник української мови XVI – I пол. XVII ст. / Д. Гринчишин, М. Чікало. – Львів, 1994. – 239 с.
4. Демська О. Словник омонімів української мови / О. Демська, І. Кульчицький. – Львів: Фенікс, 1996. – 224 с.
5. Деркач М. П. Короткий словник синонімів української мови / М. П. Деркач. – Львів–Краків–Париж: Просвіта, 1993. – 209 с.
6. Етимологічний словник української мови. – Т. 1–5. – К.: Наук. думка, 1982–1985.
7. Інверсійний словник української мови / Уклад.: С. П. Бевзенко, О. І. Бондар, З. І. Волосевич та ін. – К.: Наук. думка, 1985. – 812 с.
8. Історичний словник українського язика / За ред. Є. Тимченка. – Харків, К., 1930–1932. – Т. 1. Вип. 1–2.
9. Калашник В. С. Словник фразеологічних антонімів української мови / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз. – Вид. 3-є, доп. – К.: Довіра, 2006. – 349 с.
10. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – К.: Кобза, 1993. – 472 с.
11. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики / С. Караванський. – К.: Вид. центр «Академія», 1998. – 712 с.
12. Коваль А. П. Крилаті вислови в українській мові / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – К.: Вища шк., 1975. – 335 с.

13. Коломієць М. П. Короткий словник перифраз / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський. – К.: Рад. шк., 1985. – 152 с.
14. Коломієць М. П. Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський. – К.: Рад. шк., 1988. – 200 с.
15. Кочерган М. П. Словарь русско-украинских межязыковых омонимов («ложные друзья переводчика»). Словник російсько-українських міжмовних омонімів («фальшиві друзі перекладача») / М. П. Кочерган. – К.: Академія, 1997. – 400 с.
16. Мазурик Д. Нове в українській лексиці: Словник-довідник / Д. Мазурик. – Львів: Світ, 2002. – 231 с.
17. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х томах / Уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконіт, 1998.
18. Новий російсько-український словник-довідник / Уклад.: С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко, К. В. Ленець, Л. О. Пустовіт. – К.: Довіра, 1996. – 797 с.
19. Новітній українсько-російський словник / За ред. Л. М. Пелепейченко. – Харків: Прапор, 2002. – 1085 с.
20. Обернений частотний словник сучасної української художньої прози / Уклад.: Т. О. Грязнухіна та ін. – К.: Спалах, 1998. – 960 с.
21. Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – К.: Рад. шк., 1978. – 447 с.
22. Перший словник українського молодіжного сленгу / Уклад. С. Пиркало. – К., 1999.
23. Пещак М. М. Украинский семантический словарь / М. М. Пещак, Н. Ф. Клименко, Е. А. Карпиловская и др. – К.: Наук. думка, 1990. – 263 с.
24. Полюга Л. М. Словник антонімів / Л. М. Полюга. – К.: Рад. шк., 1987. – 173 с.
25. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / Й. Ф. Андерш, С. А. Воробйова, М. В. Кравченко та ін. – К.: Наук. думка, 1994. – 600 с.
26. Російсько-український словник наукової термінології: Біологія. Хімія. Медицина / С. П. Вассер, І. О. Дудка, В. І. Єрмоленко та ін. – К.: Наук. думка, 1996. – 660 с.
27. Російсько-український словник сталих виразів / За ред. М. Ф. Наконечного. – Харків: Прапор, 2002. – 864 с.

28. Сахно І. П. Словник сполучуваності української мови / І. П. Сахно, М. М. Сахно. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1999. – 540 с.
29. Скрипник Л. Г. Власні імена людей / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К.: Наук. думка, 1996. – 335 с.
30. Сліпушко О. М. Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові. Правопис. Граматика / О. М. Сліпушко. – К.: Криниця, 1999. – 507 с.
31. Словарь української мови: у 4-х томах / Упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – К.: Наук. думка, 1996.
32. Словник антонімів української мови / За ред. Л. С. Паламарчука. – 2-е вид, доп. й випр. – К.: Довіра, 2001. – 275 с.
33. Словник епітетів української мови / За ред. Л. О. Пустовіт. – К.: Довіра, 1998. – 431 с.
34. Словник іншомовних слів / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
35. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – Вид. 2-е, випр. і доп. – К.: Головна редакція ЦРЕ, 1985. – 570 с.
36. Словник мови Т. Г. Шевченка: у 2-х томах / Відп. ред. В. С. Ващенко. – К.: АН УРСР, 1964.
37. Словник синонімів української мови: у 2-х томах / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К.: Наук. думка, 2001.
38. Словник сучасного українського сленгу / Упор. Т. М. Кондратюк. – Харків: Фоліо, 2006. – 350 с.
39. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2-х томах / Редкол.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька (голова), І. М. Керницький. – К.: Наук. думка, 1977–1978.
40. Словник української мови: в 11 томах. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
41. Словник українських синонімічних гнізд / За ред. А. М. Поповського. – Дніпропетровськ: Січ, 2000. – 424 с.
42. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л. Ставицька. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
43. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: у 2-х томах / Г. М. Удовиченко. – К.: Наук. думка, 1984.
44. Удовиченко Г. М. Словник українських ідіом / Г. М. Удовиченко. – К.: Рад. шк., 1968. – 463 с.

45. Універсальний довідник з ділових паперів та ділової етики / Ред. Г. Г. Германенко. – К.: Довіра, 2003. – 623 с.
45. Фразеологічний словник української мови: у 2-х томах / Укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І С. Гнатюк. – К.: Наук, думка, 1999.
46. Частотний словник сучасної української художньої прози: у 2-х томах / Редкол.: (голова) В. С. Перебийніс; редкол.: Н. П. Дарчук, В. І. Критська, М. П. Муравицька, Л. В. Орлова. – К.: Наук. думка, 1981.
47. Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / П. Чучка. – Львів: Світ, 2005. – 704 с.
48. Щур І. І. Словник комп'ютерного сленгу української мови / І. І. Щур. – К., 2006. – 144 с.
49. Янко М. Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник / М. Т. Янко – К.: Знання, 1998. – 432 с.
50. Яременко В. Новий тлумачний словник сучасної української мови / В. Яременко. – К.: Аконіт, 1998.

Навчальне видання

Митько Неля Андріївна

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА.
ЛЕКСИКОЛОГІЯ**

**Матеріали для практичних занять
Навчально-методичний посібник**

Технічний редактор

Т. О. Важеніна

Підписано до друку 15.03.2019

Формат 60 x 84/16. Папір офсетний.

Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 3,72

Тираж 20 прим. Зам. 32

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, 600-річчя, 21

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018